

ยุทธหัตถี: พระบรมราชปรีชาญาณแห่งพระมหากษัตริย์เจ้า

บทความพิเศษ

เหม็นต สีหศักดิ์กพงศ์ สุนทร*

Heymunta Sihasakkapong Sundara

กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร กองบัญชาการสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ

ต.คูคต อ.ลำลูกกา จ.ปทุมธานี 12130

Military History and Museum Division, National Defence Studies Institute Headquarters,

Khu Khot, Lam Luk Ka, Pathum Thani, Thailand 12130

E-mail: sihasak195@gmail.com

ภาพที่ 1 สมเด็จพระนเรศวรกระทำยุทธหัตถี และทรงได้รับชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา ณ พ่งหนองสาหร่าย ต.ยุทธหัตถี อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ.2135 (ผู้เขียนถ่ายภาพจากอาคารภาพปริทัศน์ อนุสรณ์สถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ 4 ก.พ.65)

“...เจ้าพี่ จะยืนข้างอยู่ในร่มไม้ทำไม เชิญเสด็จ
มาทำยุทธหัตถีกันให้เป็นเกียรติยศเถิด กษัตริย์ภยหน้าพี่
จะชนช้างได้อย่างเราจะไม่มีแล้ว...” (ตำราราชานุกาพ,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2555, น.141)

พระสุรเสียงเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม 2 ค่ำ
ปีมะโรง พุทธศักราช 2135 แห่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ที่บันทึกไว้เป็นประวัติศาสตร์พระราชสงครามครั้งสำคัญยิ่ง
ในการป้องกันขอบขัณฑสีมา ยังคงกึกก้องในหฤทัยได้ฟ้า
ข้ามแผ่นดินถึงความร่มเย็นเป็นสุขในสยามรัฐสีมาอาณาจักร
จนถึงทุกวันนี้ การกระทำยุทธหัตถีเป็นพระราชสงคราม
โดยจะแต่งช้างให้พร้อมในการรบ เช่น ใส่เกราะทิ้งวง
หรืองา เพื่อรื้อทำลายค่ายคูของฝ่ายตรงข้าม เรียกว่า
“ช้างกระทุบโรง” หรือล่ามโซ่หรือหนามแหลมที่เท้าทั้งสี่
ใช้ผ้าสีแดงผืนใหญ่ปิดตาช้างให้เห็นแต่เฉพาะด้านหน้า
เพื่อไม่ให้ช้างตกใจและเสียสมาธิ เรียกว่า “ผ้าหน้าราหู”
ตำแหน่งของผู้ที่นั่งบนหลังช้างจะมีด้วยกัน 3 ท่าน คือ
ตำแหน่งบนคอช้าง จะเป็นผู้ทำการต่อสู้ โดยอาวุธที่ใช้สู้
ส่วนมากจะเป็นง้าว ตำแหน่งกลางช้าง จะเป็นตำแหน่ง
ที่จะให้สัญญาณและส่งอาวุธที่อยู่บนสับคับให้แก่คอช้าง
โดยอาวุธ ได้แก่ ง้าว หอก โดมร หอกขัด และเครื่องป้องกัน
ต่าง ๆ เช่น โล่ ตำแหน่งควาญช้าง ซึ่งจะเป็นผู้บังคับช้าง
จะนั่งอยู่หลังสุด และหากเป็นช้างทรงของพระมหากษัตริย์
จะมีทหารฝีมือดี 4 คน ประจำตำแหน่งเท้าช้างทั้ง 4 ข้างด้วย
เรียกว่า “จาดรงคบาท” ซึ่งไม่ว่าช้างทรงจะไปทางไหน
จาดรงคบาทต้องตามไปคุ้มกันด้วย

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ทำให้พระ-
เกียรติยศแห่งพระบรมราชปรีชาญาณแห่งพระมหากษัตริย์
เจ้าแห่งกรุงศรีอยุธยาธิรัฐสีมาอาณาจักรจรจายไปในทานุทิศ
คือ การกระทำ “ยุทธหัตถี” ระหว่างสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชกับพระมหาอุปราชา เมื่อ พ.ศ.2135 อันถือเป็น
การศึกษาที่ยิ่งใหญ่ซึ่งปรากฏในหน้าเอกสารทางประวัติศาสตร์
ชาติไทย ยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับ
พระมหาอุปราชามังกะยอชวา (หรือมังสามเกียดที่รู้จักกันใน
ประวัติศาสตร์ไทย) ใน พ.ศ.2135 นับเป็นหนึ่งในเหตุการณ์
ของประวัติศาสตร์ชาติไทยที่ถูกบันทึกไว้ เพื่อรักษาแผ่นดิน
มาตุภูมิอันทรงคุณค่าที่บรรพบุรุษได้ปกป้องไว้ให้ลูกหลาน
จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไทยตามพระราชพงศาวดาร
แล้ว พระมหาอุปราชาทรงต้องพระแสงของง้าวของสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชตรงพระอังสา ในวรรณกรรมเรื่อง
ลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์ไทย
เป็นอย่างมาก บรรยายฉากที่พระมหาอุปราชาสวรรคตไว้ว่า

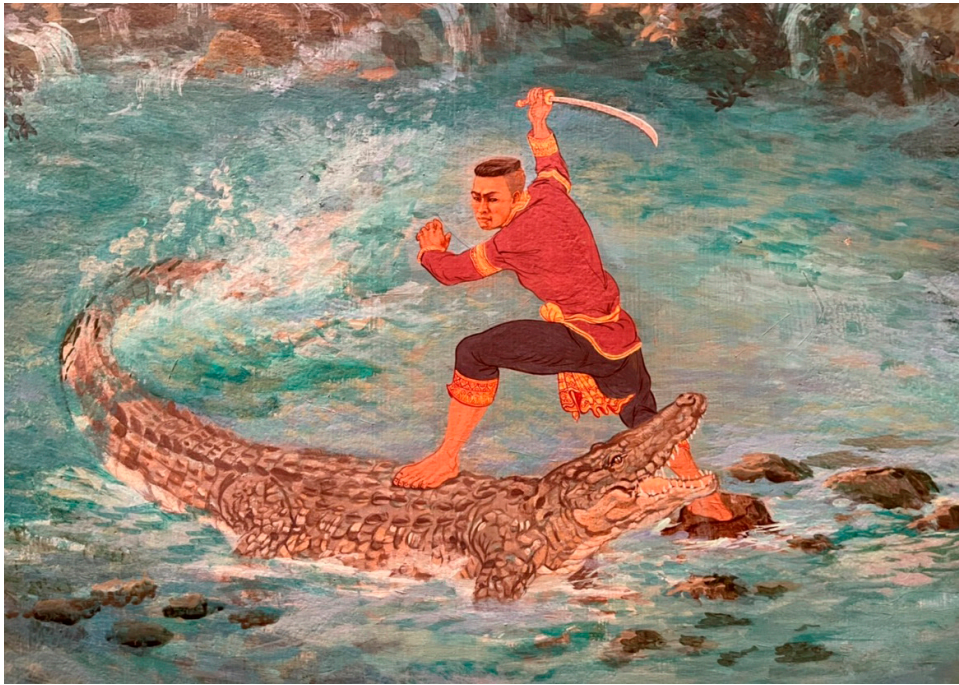
พลอยพลั่วเพลิงถ้ำท่าน	ในรณ
บัดราชพาดแสงพล	พ่ายพื่อน
พระเดชพระแสงดล	เผด็จคู่ เชิญแฮ
ณัดพระอังสาซ้อน	ขาดด้าวโดยขวา
อูรารานร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท้าวคืน
เหนือคอคชซอนชบ	ลั้งเวช
วายชีวาม์สุดสิ้น	สู่ฟ้าสวสวสวรรค์

บันท้ายคชาธรศท้าว	ไทยไผท
ถึงพิราลัยลาญ	ซีพมล้าง
เพราะเพื่อพิพิธไฟ	รื้อราช แลนา
โสมสาดตราดปิ่นขว้าง	ตอกต้องตนสลาย
ภูมิเมืองว่างว้าว	ของอน
พันพาดขาดคอบร	บันเกล้า
อินทรีชัยภูกฤษ	เมื่อชีพ แลเฮย
เผยพระเกียรติผ่านแผ้ว	พี่น้องสองไท

(ประมาณชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ,
2539, น.122-123)

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้เริ่มโดยที่พระเจ้า
นนทบุเรง โปรดให้พระมหาอุปราชามังสามเกียดนำกองทัพ
ทหารสองแสนสี่หมื่นคน มาตีกรุงศรีอยุธยาหมายจะชนะศึก
ในครั้งนี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบ จึงทรงเตรียม
ไพร่พล มีกำลังหนึ่งแสนคนเดินทางออกจากบ้านป่าโมก
ไปสุพรรณบุรี ข้ามน้ำตรงท่าหัวอุทอง และตั้งค่ายหลวง
บริเวณหนองสาหร่าย เข้าของวันจันทร์ แรม 2 ค่ำ เดือนยี่
ปีมะโรง พ.ศ.2135 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระ
พระเอกาทศรถทรงเครื่องพิชัยยุทธ สมเด็จพระนเรศวร
มหาราชทรงช้างนามว่า “เจ้าพระยาไชยนาฎาภ” ส่วนสมเด็จพระ
พระเอกาทศรถ ทรงช้างนามว่า “เจ้าพระยาปราบไตรจักร”
ช้างทรงของทั้งสองพระองค์นั้นเป็นช้างชนะงา คือ ช้างมิงา
ที่ได้รับการฝึกให้รู้จักการต่อสู้มาแล้วหรือเคยผ่านสงคราม
ชนะช้างชนะช้างตัวอื่นมาแล้ว ซึ่งเป็นช้างที่กำลังตกมัน
ในระหว่างการแข่งขันวิ่งไล่ตามพม่าหลงเข้าไปในแดนพม่า
มีเพียงทหารรักษาพระองค์และจาดูรงคบหาเท่านั้น

ที่ติดตามไปทัน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทอดพระเนตร
เห็นพระมหาอุปราชาทรงพระคชสารอยู่ในร่มไม้กับเหล่า
ท้าวพระยา จึงทราบได้ว่าช้างทรงของสองพระองค์หลงถลำ
เข้ามาถึงกลางกองทัพ และตกอยู่ในวงล้อมข้าศึกแล้ว
แต่ด้วยพระบรมราชปรีชาญาณแห่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
จึงทรงตรัสถามด้วยพระสุรเสียงอันดัง ด้วยคั่นเคยมาก่อน
แต่ทรงพระเยาว์ว่า “...พระเจ้าพี่เราจะยืนอยู่ในร่มไม้เล่า
**เชิญออกมาทำยุทธหัตถีด้วยกัน ให้เป็นเกียรติยศไว้
ในแผ่นดินเถิด ภายหน้าไปไม่มีพระเจ้าแผ่นดินที่จะได้
ยุทธหัตถีแล้ว...**” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
ฉบับหมอบรัดเล. (2549), น.145) พระมหาอุปราชได้ยิน
ดังนั้น ด้วยพระทัยขัฒยราชมานะจึงบำเพ็ญพระคชาธารพลาย
พิทักษ์ออกมารับเข้าชนเจ้าพระยาไชยนาฎาภจนเสียหลัก
พระมหาอุปราชาทรงจ้วงฟันด้วยพระแสงของ้าว สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชทรงเบี่ยงพระมาลารับพระแสงของ้าว
มิต้องพระองค์ จากนั้นเจ้าพระยาไชยนาฎาภชนพลาย
พิทักษ์เสียหลัก สมเด็จพระนเรศวรทรงฟันด้วยพระแสง
ของ้าวถูกพระมหาอุปราชเข้าที่อังสะขวา สิ้นพระชนม์
อยู่บนคอช้าง (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ
หมอบรัดเล. (2549), น.145) ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถทรง
ฟันเจ้าเมืองจาปะโรเสียชีวิตเช่นกัน ทันใดนั้นทัพหลวงไทย
ตามมาสมทบในสมรภูมิ นับแต่นั้นมาก็ไม่มีกองทัพใด
กล้ายกมาล้ากรายกรุงศรีอยุธยาเป็นระยะเวลาอีกยาวนาน
นับร้อยปี

ภาพที่ 2 สมเด็จพระนเรศวร ทรงพระสุบินว่า เดินฝ่ากระแสน้ำเชี่ยวกรากมาจากทางทิศตะวันตก และได้พบกับกুমภีใหญ่ พระองค์จึงทรงสังหารกুমภีด้วยพระแสงดาบด้วยพระองค์เอง (ผู้เขียนถ่ายภาพจากอาคารภาพปริทัศน์ อนุสรณ์สถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ 4 ก.พ.65)

ภาพที่ 3 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง โดยทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกทกเหนือเมทนี เพื่อตัดสัมพันธ์ไมตรีกับหงสาวดี (ผู้เขียนถ่ายภาพจากอาคารภาพปริทัศน์ อนุสรณ์สถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ 4 ก.พ.65)

การค้นพบหลักฐาน “เจดีย์ยุทธหัตถี”

เจดีย์ยุทธหัตถีที่เชื่อว่าถูกสร้างขึ้นหลังจากที่พระนเรศวรเอาชนะพระมหาอุปราชาได้ในศึกคราวนั้น พังค้นพบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ 6 ตลอดรัชสมัยพระบรมราชโอรสชาตินิยมที่มุ่งเน้นการยกย่องวีรบุรุษของชาติ เช่น พระร่วงเจ้า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นพระวีรกรรมสำคัญในการปลุกจิตสำนึกให้คนไทยรักและหวงแหนชาติบ้านเกิดเมืองนอน โดยเฉพาะพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษในฐานะวีรบุรุษสงครามผู้กอบกู้เอกราชของชาติไทย การมีชัยในสงครามยุทธหัตถีทำให้พระสถานะวีรบุรุษสงครามของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีความพิเศษเหนือพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ไทย อย่างไรก็ตาม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 การถกเถียงถึงการเกิดขึ้นจริงของสงครามยุทธหัตถี และการที่สมเด็จพระนเรศวรทรงสังหารพระมหาอุปราชาได้เริ่มต้นขึ้น เมื่อพม่าได้นำเสนอพงศาวดารฉบับหอแก้ว (Hmannan Maha Yazawindawgyi) ใน พ.ศ.2375 ซึ่งอธิบายว่า สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงสิ้นพระชนม์เพราะถูกยิง (Terwie, 2013) พงศาวดารดังกล่าวทำให้เกิดข้อถกเถียงว่าสงครามยุทธหัตถีนั้นได้เกิดขึ้นจริงหรือไม่ เพื่อตอบโต้พงศาวดารฉบับหอแก้ว สยามได้เริ่มต้นตั้งหอสมุดสำหรับพระนครขึ้นโดยมีหน้าที่ชำระ รวบรวม จัดพิมพ์ และเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ ของชาติไทยขึ้น รวมทั้งความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งนี่เองเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามยืนยันการมีอยู่จริงของสงครามยุทธหัตถี ผ่านงาน “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์” ซึ่งหอสมุดค้นพบใน พ.ศ.2450 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเริ่มต้นสำรวจทางโบราณคดีเพื่อค้นหาเจดีย์ยุทธหัตถีซึ่งเชื่อว่าถูกสร้างขึ้นหลังเหตุการณ์ชนช้าง อันจะเป็นการยืนยันว่าสงครามยุทธหัตถีได้เกิดขึ้นจริงจึงเริ่มต้นขึ้น ใน พ.ศ.2456

เมื่อพระยาสุทรสงคราม (อิ วรรณสุต) ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งพยายามค้นหาเจดีย์ดังกล่าว โดยใช้ข้อมูลจากพระราชพงศาวดารที่บันทึกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีไชยชนะยุทธหัตถี, 2465, เล่ม 30 หน้า 2846-2847) ได้ค้นพบพระเจดีย์ขนาดใหญ่ซึ่งมีสภาพชำรุดทรุดโทรมตั้งอยู่กลางป่า ณ บริเวณลำน้ำบ้านคอยในแขวงเมืองสุพรรณ เจ้าพระยาสุทรสงครามจึงได้ให้ช่างถ่ายรูป ประกอบทำแผนที่ระยะทาง และทำหนังสือกราบบังคมทูลแก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2456 เมื่อทรงได้รับหนังสือที่เจ้าพระยาสุทรสงครามทูลเกล้าถวายแล้ว ทรงมีพระราชดำริว่าเรื่องพระเจดีย์ที่เจ้าพระยาสุทรสงครามพบนั้นน่าจะเป็นเจดีย์ยุทธหัตถีที่สมเด็จพระนเรศวรได้มีพระบรมราชโองการให้สร้างขึ้น (เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีไชยชนะยุทธหัตถี, 2456, เล่ม 30 หน้า 2841) และเพื่อยืนยันว่าเจดีย์ที่พระยาสุทรสงครามค้นพบนั้นเป็นของจริง จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ขุดค้นพื้นที่รอบพระเจดีย์เพื่อค้นหาหลักฐานทางโบราณคดีที่หลงเหลือจากสงครามในคราวนั้น ซึ่งในรายงานที่ทูลเกล้าถวายก็ปรากฏว่ามีการค้นพบอาวุธโบราณถูกฝังอยู่บริเวณดังกล่าว ทั้งธนูโบราณปืนใหญ่ ธงไชยนำพระคชาธารของกองทัพสมเด็จพระนเรศวร (เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีไชยชนะยุทธหัตถี, 2456, เล่ม 30 หน้า 2846) หลังจากที่มีการค้นพบเจดีย์ยุทธหัตถีแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการพระเจดีย์แห่งนี้ เมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ.2456 พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยเสื่อป่าหลวงรักษาพระองค์เสื่อป่ามณฑลนครไชยศรี และลูกเสื่อหลวงโรงเรียนมหาดเล็ก รวมกว่า 400 คน เสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคจากพระราชวังสนามจันทร์เพื่อไปทรงนมัสการพระเจดีย์ยุทธหัตถี กระบวนเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค

ถึงพระเจดีย์ยุทธหัตถีในวันที่ 27 มกราคม พ.ศ.2456 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบ นมัสการพระเจดีย์ยุทธหัตถีแล้ว พระยาสุนทรสงครามได้ ทูลเกล้าถวายสิ่งของโบราณที่พบในบริเวณรอบ ๆ พระเจดีย์ ยุทธหัตถี หนึ่งในของโบราณที่ค้นพบคือ **วชิระ** ซึ่งทำด้วย ทองสัมฤทธิ์ยอดหนึ่ง โดยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นยอดธงชัย **นำพระคชาธารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ซึ่ง ในคำกราบบังคมทูลรายงานของพระยาสุนทรสงคราม ได้พยายามผูกโยงภาพลักษณ์ของวีรบุรุษสงครามกับ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยพระยาสุนทร สงครามได้กราบบังคมทูลรายงานว่าการค้นพบ “วชิระ” ในคราวนี้ว่า “... เป็นของซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งพระราชหฤทัยประทานไว้สำหรับพระองค์ให้เป็นสวัสดิมงคล สมองพระราชอุสาหะ...” (เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการ

พระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีไชยชนะยุทธหัตถี, 2456, เล่ม 30 หน้า 2847) นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ หนังสือประวัติศาสตร์สองเล่มที่มีส่วนสำคัญในการยืนยัน ว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีกับ มังเกยอชวา คือ **ไทยรบพม่า** และ **พระประวัติสมเด็จพระนเรศวร** งานทั้งสองชิ้นได้บรรยายเหตุการณ์ระหว่าง ทั้งสองพระองค์และสรุปว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงสังหาร มังเกยอชวาสิ้นพระชนม์คาบอช้างในยุทธหัตถีคราวนั้น ด้วยเหตุนี้ตำนานการชนช้างระหว่างสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระมหาอุปราชจึงได้ถูกยืนยันว่ามีอยู่จริง ผ่านการค้นพบเจดีย์ยุทธหัตถีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 และถูกบันทึก สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 4 องค์เจดีย์ยุทธหัตถี สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะในสงครามยุทธหัตถี โดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้าง เจดีย์นี้ขึ้นในปี พ.ศ.2135

ที่มา: เอ็งเอย, 2564

จากพระวีรกรรมทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชามังกะยอชวา เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม 2 ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช 954 ให้เป็นวันกองทัพไทย เดิมกระทรวงกลาโหมได้กำหนดวันกองทัพไทยให้ตรงกับวันที่ 8 เมษายนของทุกปี ต่อมาในปี พ.ศ.2523 ได้เปลี่ยนเป็นวันที่ 25 มกราคม ตามมติของคณะรัฐมนตรีในสมัยนั้น ตามการคำนวณของ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ที่ได้คำนวณไว้ว่า ทรงกระทำยุทธหัตถีตรงกับวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2135 และมีการคำนวณใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2535 โดย ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ราชบัณฑิต

นายลอย ชุนพงษ์ทอง พลตรี สุริยน เผือกสกนธ์ และ สหวิทยาการแห่งราชบัณฑิตสภา ก็ได้คำนวณและต่างลงความเห็นตรงกันในวาระต่างกันว่าแท้จริงแล้ว วันที่ทรงกระทำยุทธหัตถีตรงกับวันที่ 18 มกราคม พ.ศ.2135 จนกระทั่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติ เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ.2549 เห็นชอบตามที่สภากลาโหมเสนอผ่านกระทรวงกลาโหม ให้เปลี่ยนแปลงกำหนดวันกองทัพไทยจากวันที่ 25 มกราคมของทุกปีเป็นวันที่ 18 มกราคม ของทุกปี (การเปลี่ยนแปลงวันกองทัพไทย, 2549, เล่มที่ 123)

เอกสารอ้างอิง

- “การเปลี่ยนแปลงวันกองทัพไทย” (2549, 26 กันยายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 123 ตอนที่ 100 ง.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2555). *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปรมาณูชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2539). *ลิลิตตะเลงพ่าย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล*. (2549). กรุงเทพฯ: โฆษิต.
- “เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีไชยชนะยุทธหัตถี” (2456, 3 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 30 ตอนที่ ง. หน้า 2841.
- “เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีไชยชนะยุทธหัตถี” (2456, 3 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 30 ตอนที่ ง. หน้า 2846-2847.
- เอ็งเอย. (2564). *ย้อนรอยประวัติศาสตร์ พระบรมราชานุสรณ์ ดอนเจดีย์ สุพรรณบุรี สักการะสมเด็จพระนเรศวรเจดีย์ยุทธหัตถี*. สืบค้นเมื่อ 13 มิถุนายน 2565, จาก <https://travel.trueid.net/detail/lrN7vXW6ZqkR>
- Terwie, B., J. (2013). “What Happened at Nong Sarai? Comparing Indigenous and European Sources for Late 16th Century Siam.” *Journal of the Siam Society*, 101, 19-34.